

Васко ГИЧЕВСКИ
Дипломиран историчар

СЕКОЈДНЕВНИОТ ЖИВОТ НА СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВО БИТОЛСКИОТ САНЏАК (1878-1912)

Abstract: *The subject of this research is the everyday life of the peasant population in the Sanjak of Monastir from 1878 to 1912. In the specified period, the Sanjak of Monastir in Ottoman Macedonia was a place where the old oriental style of living was under strong influence from western European trends. These western novelties first penetrated into the cities and they were gradually accepted by the peasantry as well, creating a specific mixture of the Orient and the Occident. Unfortunately, the social history of Ottoman Macedonia was traditionally neglected at the expense of its political history, despite the richness of primary sources and documentation. It is for this very reason that we consider new researches of everyday life in the Sanjak of Monastir a necessity which will not only contribute to the history of everyday life in Ottoman Macedonia, but it will also provide a more complete picture of late Ottoman Empire's social history.*

Key words: *Sanjak of Monastir, peasant population, everyday life*

Лошата економско социјална позиција на Османлиската империја била причина да се спроведе процес на внатрешни реформи на територијата на империјата во XIX век, кој требало да ја зацврсти и модернизира земјата. Донесени биле бројни економски, административни, бирократски, социјални реформи. Целта на реформите била врз стариот и веќе нефункционален османлиски систем да се внесе современ европски пристап.¹ Во контекстот на нашето истражување особено се важни два моменти. Тоа се објавувањето на Ѓулханскиот Хати-

---

¹ Повеќе за Танзиматските реформи прочитај кај: Shaw, S., - Shaw, E., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. II, Reform, Revolution and Republic: The rise of Modern Turkey, 1808- 1975*, (Cambridge: 1977); W. F. Weiker, „The Ottoman bureaucracy: Modernization and Reform“, *Administrative Science Quarterly*, Cornell University, vol. 13, No 3, (1968).

шериф, односно Танзимат фермани 1839 година и Ислахат ферманот, односно Хатухумајунот од 1856 година.² Со овие документи се потврдува принципот на еднаквоста на поданиците, како и примената на истиот принцип за рамноправно претставување пред органите на власта.³ Во однос на прашањата за регулирање на правата на граѓаните, периодот на Танзиматот треба да се смета за значаен почеток. Се одвивал во три клучни фази: укинување на ропството, гарантирање еднаквост помеѓу муслиманските и немуслиманските поданици, заштита и сигурност на имотот и честа на целокупното население на Османлиската империја.

Општествено политичките движења довеле до тоа во шеесеттите години на XIX век во Османлиската империја да започне да се размислува за територијална реорганизација.⁴ Дотогашната поделба на ејалети била заменета со вилаети, како најкрупни територијално административни единици. Според консекутивните закони за вилаетите од втората половина на XIX век, Османлиската империја територијално била поделена на крупни административни единици наречени вилает, кои пак биле поделени на поситни административни единици санџак, каза и нахија. Воспоставувањето на вилаетскиот систем се одвивал бавно, со многу експериментирања. Токму поради тоа, базичната мрежа на вилаетскиот систем на територијата на Османлиска Македонија, била воспоставена дури во почетокот на осумдесеттите години на XIX век.⁵ Во овие административни прекројувања Битола од ејалетски центар во периодот од 1867 година до јуни 1873 година била симната на ниво на санџак.⁶ Веќе во 1873/74 година согласно новото административно уредување, се појавил на сцена Битолскиот вилает. Во единствениот Битолски санџак влегувале 11 кази: битолска, прилепска, охридска, дебарска, албанска, костурска, кожанска, кајларска, островска, леринска и кичевска.⁷ По само две години, во 1875 година во составот на Битолскиот вилает се нашле 5 санџаци од кои Битолскиот санџак имал 9 кази (тука влегувала и Те-

---

² Со објавувањето на Ѓулханскиот хатишериф во суштина започнува Танзиматскиот период во Османлиската империја па затоа и самиот ферман оригинално е наречен *Tanzimat Fermanı* односно „Наредба за реформи“.

³ Селвер Џемаили, *Османлиското законодавство во Македонија XVIII-XIX век*, (Скопје: Литера груп: 2018), 201-202.

⁴ Скендер Ризај, „Управно политичке реформе у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилајету) 1875-1881,“ во зборник, *Македонија во Источната криза 1875-1881*, (Скопје: МАНУ, 1978), 167.

⁵ Ванчо Ѓорѓиев, *Анастас Лозанчев*, (Скопје: Филозофски факултет, 2014), 19.

⁶ Мехмет Тефик, „Кратка историја Битољског вијалета“, (превод Г. Елезовиќ). *Братство XXVII*. (1933), 231.

⁷ Димитар Димески, *Македонското национално ослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1902)* Второ издание, (Скопје: НИО Студентски збор, 1983), 66-67.

товската каза).⁸ Во 1878 година година веќе бил укинат Битолскиот вилает, а со самото тоа и Битолскиот санџак влегол во состав на Солунскиот вилает. Со обновувањето на вилаетот во 1879 година, Битолскиот санџак бил возобновен и имал 3 кази. Две години подоцна кон санџакот биле придодадени 5 кази, па така санџакот имал 8 кази. Во 1885 година Битолскиот санџак се состоел од: битолска, прилепска, кичевска, охридска и леринска каза.⁹ Оваа состојба ќе остане вака скоро до крајот на османлиското владеење, доколку не се земат предвид малите територијални прекројувања во 1904/5 година.

Според Васил К`нчов, казите ја имале следнава структура: Битолската каза имала 266 села распределени под управа на четири нахии: крушевска, демирхисарска, ресенска и долно преспанска. Прилепската каза имала 141 село и една нахија – мариовска. Кичевската каза имала 118 села, поделени во една нахија – поречка. Охридската каза имала 105 села со 2 нахии во Дебарца и Струга. Леринската каза имала 78 села и две нахии Рудник и Нев.¹⁰ Нахиите во суштина немале траен карактер и биле воспоставувани по потреба.¹¹ Вкупно во битолскиот санџак имало 708 села и 10 нахии.

Определувањето на бројот на населението кое живеело во селата е особено проблематично поради неколку фактори. Статистичките извори од минатото не смее да се земаат со стопроцентна сигурност. Секогаш предвид треба да се имаат методолошките принципи, кој попишувал со која цел и од која побуда. Резултатите од овие истражувања на населението треба да бидат гледани низ призмата на тогашните општествено политички прилики. Причините за тоа се бројни, почнувајќи од начинот на попишување, опфатот на лицата, голем дел од местата не биле посетени, но и поради номадскиот карактер на дел од населението, определен број на лица не ни можело да бидат опфатени. Османлиските пописи исто така никогаш не треба докрај да се земаат како сосема прецизни, иако се изработени од официјална државна институција. Голем дел од населението и покрај подобрената бирократија не било попишано, а дел од бројките биле манипулирани со цел да одговараат на државните потреби. Од сè претходно наведено, може да се заклучи дека понудените демографски податоци можат да послужат само како еден општ показател на состојбите. Според Васил К`нчов кој податоците ги собирал во периодот 1890-1900 година, на територија на Битолскиот санџак во селата живееле 267 269 лица.¹² Во „Етнографската карта на Битолскиот вилает“ која најверојатно е изработена во 1901 година од страна на

⁸ Исто, 67.

⁹ Исто, 68-69.

¹⁰ Васил К`нчов, *Македонија Етнографија*, (Софија: Б`лг. Книжовно Д-во, Софија 1900), 237-259.

¹¹ Душан. Хр. Константинов, *Битола 1903*, (Битола: Завод и Музеј Битола, 1983), 15.

¹² К`нчов, *Македонија Етнографија*, 237-259.

Картографскиот институт во Софија, Битолскиот санџак имал 42 571 дом со селско население.¹³ Во оваа карта основната статистичка единица е домот, така во суштина ако се земе предвид дека едно типично домаќинство од тој период се состоело од 5 до 6 члена, тогаш според оваа карта има некаде околу 212 855 селско население.¹⁴ Сепак оваа пресметка не треба да се земе за стопроцентно точна, но може да послужи како еден показател на демографските состојби. Османлиските официјални извори пак за жал не нудат податоци за населението по селата, туку податоците се изнесени сумарно по кази. Териториите на Битолскиот санџак биле опфатени од пописните комисији во: 1881, 1894, 1897, 1906 година. Во 1906/7 година бил извршен последниот османлиски попис, а веќе за наредниот од 1914 година, Османлиската империја не е присутна на Балканот, па податоците за периодот од 1906 до 1912 година треба да се бараат преку други извори. Во 1881 година санџакот имал 327 036 жители, во 1894 година 704 208 жители, во 1897 година 649 919 жители и во 1906/7 година 817 256 жители.¹⁵ Овие податоци иако се со определени недостатоци, можат да послужат за илустрација на демографските состојби во наведениот период. Сумарно согледано може да се потврди тезата дека најголемиот дел од населението всушност во овој период живеел на село. Поинаку кажано, во овој период Османлиска Македонија била типично аграрно општество.

Секојдневниот живот на населението пред сè бил оформен од местоположбата на населеното место. На територијата на Битолскиот санџак постоеле рамничарски, ридски и планински села. Основната дејност преку која обезбедувале средства за живот било земјоделието. Новите општествени текови во Османлиската империја неминовно било дека ќе ја зафатат секоја пора од општеството. Со донесувањето на Рамазанскиот закон од 1858 година, дефинитивно се укинал стариот тимаро-спахиски систем и се вовел новиот чифлигарски. Чифличките стопанства главно се создавале на три начини, со трансформација на старите феудални поседи во чифлизи, со купопродажба и по пат на насилство и узурпација.¹⁶ Една од покрупните новини што биле воведени во османлиската аграрно правна

---

¹³ Роберт Михајловски (уредник), *Етнографска карта на Битолскиот вилает*, (Скопје: Каламус, 2017), 9-39.

¹⁴ Според истражувањата на К'нчов во 1891 година во Битолската каза имало 12.5 жители по куќа, во Преспанската 7, а во Охридската 6.5. Овој податок тој го презел од Салманамето на Битолскиот вилает каде демографски податоци се изготвувале според нуфузите. Во однос на бројката на членови на едно домаќинство во Битолската каза и самиот автор изразува сомнеж дека се работи за некоја грешка. Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина, Книга IV, Издава Министерството на Народното Просвѣщение, Държавна печатница, Софија, 1891

¹⁵ Kemal H. Karpat, *Ottoman population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985), 144, 148, 152, 160, 166.

¹⁶ В. Ѓорѓиев, *Слобода или Смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893 - 1903*, (Скопје: Табернакул - Филозофски факултет, 2003), 66.

легилатива се договорите за исполичарство, кесим и музареата.¹⁷ Интересен е фактот што во периодот на чифлигарството се правеле и договори за работата на момоците кои биле организирани во тајфи и што и двете страни морале да го почитуваат договорот. Момоците во суштина биле во најлоша положба, бидејќи не поседувале имот и единствено можеле да преживеат нудејќи го својот труд.¹⁸ Покрај парите момокот добивал и момочки параспур (обработлива површина) којшто смеел да го обработува за свои потреби кога ќе имал слободно време. Освен договорениот „ак“, тие не добивале ништо друго. Тој вообичаено се состоел од 80-100 килограми жито, 100-120 гроша во пари, 3-6 оки петрол и десетина оки грав. Честопати можеле да бидат избркани пред да го добијат договорениот „ак“.¹⁹

Процентот на зираатната земја во Битолскиот вилает во однос на географската големина бил многу низок и изнесувал 7,3% од вкупната географска површина која изнесувала околу 32 000 километри квадратни. Васил К'нчов наведува дека во Битолката каза од 123 села, 77 биле чифлички, 28 рајатски, 13 мешани и 5 непознати. Во Преспа пак од 66 села, 35 биле чифлички, 24 слободни и 7 мешани села.²⁰ Според анкетата на Економскиот институт на територијата на битолско, охридско, струшко, ресенско и прилепско имало 881 чифлик.²¹ Во прилепско од постоечките 227 чифлизи, 51 биле во посед на христијани, а 220 во посед на муслимани.²² Според една друга статистика пак на територија на Битолскиот санџак

---

¹⁷ Со договорот за исполица чифликсајбијата се обврзувал на одредено или неодредено време на чифлигарот исполција да му даде за обратување дел од чифликот заедно со соодветните стопански згради за живеење, а исполцијата да ги обработи добиените чифлички земји, приносот од тие земји да го разделат со чифликсајбијата и по престанокот на договорот исполица на чифликсајбијата да му ја врати земјата и соодветните згради во онаква состојба во каква ги добил од него. Понатаму со договорот за кесим (закуп) чифликсајбијата се обврзувал на чифлигарот – кесимцијата да му даде под кесим за одредено или неодредено време дел од чифлигот, а кесимцијата се обврзувал на чифликсајбијата да му го даде договорениот кесим и по престанувањето на тој договор на чифликсајбијата да му го врати делот од чифликот. Музареата пак претставува еден вид на договор (ортаклама) од кој едната страна ја дава работната сила, а другата земјата и овој начин на договор бил зададен во Меџелето законот за граѓанството од 1860 година. Во овој договор исто така спаѓала и поделбата на производите која што најчесто се делеча еднакво на сите заинтересирани страни од ортакламата. Види повеќе кај: Димитар Поп Ѓорѓиев „Сопственоста врз чифлиците и чифлигарските аграрно правни односи во Македонија, (Скопје, ИНИ, 1956), 129-144.

¹⁸ Ѓорѓиев, *Слобода или смрт*, 68.

¹⁹ Исто, 68.

²⁰ В. К'нчов, *Избрани произведения. Том I.*, (София: Издателство Наука и изкуство, 1970), 374-499.

²¹ Диме Бојановски, „*Чифличките односи во Македонија околу 1903 година*“, *Годишен зборник на Правно економскиот факултет*, том 1 (1954), 471.

²² *Прилеп и прилепско низ историјата*, книга 1, (Прилеп: ОССЗБ од НОБ 1971), 254. Диме Бојановски за разлика од посоченото дело, изнесува податок дека во прилепско имало 331 чифлик. Види. Бојановски, *Чифличките односи*.

имало 81 чифличко село, 153 мешани и 220 села со сопствена земја.²³ За претходно изнесените податоци не може да се каже дека се докрај прецизни, затоа што во различен број на анализи се поаѓа од различен број на села од кои се состоела некоја област. Токму поради ова, овие податоци можат да бидат само еден показател за општите изгледи на тогашните состојби. Иако Битолскиот санџак бил богато и за тогашни услови густо населено подрачје, сепак населението живеело во сиромаштија и нехигиена, главно поради слабата експлоатација на земјиштето.²⁴

Спектарот на земјоделското производство во Битолскиот санџак бил особено широк. Во Охридската каза се одгледувале пченица, јачмен, р'ж, пченка, овес од жини култура, потоа грашок, грав, тутун, како и дињи, лубеници, јаболки, круши, праски, сливи, кајсии, дуњи, вишни, ореви, дудинки и секаков друг вид на овошје и зеленчук. Охридската цреша особено била позната и ценета.²⁵ Земјата во овој период се обработувала рачно и со помош на животни. Орањето било вршено со волови и коњи и со дрвен плуг. Според Трајчев за првпат бил употребен американски железен плуг во Прилеп од страна на чифлигарите Мојсо Илиев и Диме Коров во 1883 година.²⁶ Бидејќи плугот на бил поволен за почвата од тој крај, истиот бил модифициран од страна на Ицо Гавазов кој направил плуг по „македонски систем“.²⁷ Слабата техничка опременост, екстензивното земјоделско производство, како и бројни арамиски упади резултирале со тоа, како пишува и Петров, населението и покрај пријатните услови да е поприлично сиромашно и да живее во мизерија. Според Паларет, земјоделството во Македонија било умерено просперитетно, непосредно пред да пропадне.²⁸ Оваа саркастична оценка во суштина е реална, бидејќи токму кога земјоделските дејности биле во подем, по 1908 година се случил неизбежниот крах на Османлиската Империја.

Животот на населението бил тесно врзан со неговата дејност, а секогаш диктиран и од верските прописи кои биле начела и карактеристика на секоја верска група во санџакот. Колективитетот бил поважен во однос на индивидуалноста во Османлиската империја, повеќе симпатизирајќи ја „правдата“, отколку слободата.²⁹ Во однос на домувањето се разликуваат два типа: домови на сиро-

²³ Данчо Зографски, *Развојот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење*, (Скопје: Култура, 1967), 129.

²⁴ Исто, сумарен цитат, 226-237.

²⁵ Драги Ѓоргиев, *Охрид и Охридско низ османската документација во XIX – XX век*, (Охрид: НУ Завод и Музеј Охрид, 2009), 242.

²⁶ Георги Трајчев, *Духовни качества на македонските българи*, (Софија: Родопи, 1928), 14.

²⁷ Исто, 14-15.

²⁸ Мајкл Паларет, *Балканските економии (1800 – 1914)*, (Скопје: Арс Студио, 2015), 343.

²⁹ Berdal Aral, „The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire“, *Human Rights Quarterly* 26(2) (2004), 454-482.

машните и домови на богатите. Домовите на богатите се состоеле од куќа за живеење, со кула за заштита од арамии.³⁰ Особено беговските куќи биле поделени на два дела: харемлик каде престојувале жените и селамлик каде престојувале мажите. Во овие конаци постоеле и бујук одаси со европски софи или дивани, посебно место каде се приготвувало кафе и кујна.³¹ Подовите биле обложени со штици, а за спиење не се користеле кревети, туку се спиеело на под, на рогузини или килими. Во дворот на куќата биле сместени шталите и останатите помошни објекти кои служеле за сместување на стоката или земјоделските алатки.³² Во домовите на богатите имало и градини во кои растеле црници, рози, акации и разновидни овошки.³³ Имотните луѓе имале и своја послуга, па така во домот се одделувал и дел за послугата.

Во сосема поразлични услови пак живеело сиромашното население кое во овој период претставувало најголем дел од населението. Големината на куќата и видот на градбата, пред сè зависела од економската моќ на сопственикот.³⁴ Куќите на поимотните селани биле градени од камен и биле покомфорни. Објектите најчесто се состоеле од дневна соба, спална соба и соба за чување на продукти. Подовите биле земјени, а се спиеело на некакви перници, прекриени со грубо волнено платно и тоа бил тукуречи и единствениот мебел во куќата.³⁵ Луѓето од планинските места живееле во куќи направени од камен, каде често својот животен простор го делеле и со домашните животни. Куќите имале мали прозори. Подовите и таму биле од земја, а имало и големи наезди од инсекти.³⁶ Забележано е дека во Кичевско постоеле приземни куќи во кои се влегувало на голема врата, а излегувало на посебна, мала врата. Биле долги 15 метри, а широки од 4 до 5 метри. Во нив се живеело заеднички, а некогаш живееле и до 50 луѓе.³⁷

Во рамничарските села трлата и шталите биле сместени во дворовите кои биле оградени, а се чувале и кучиња кои служеле како заштита од натрапници и арамии.³⁸ Живеењето во вакви услови носело и големи последици по здравјето на населението. Хигиената, големата смртност на новороденчињата, биле едни

³⁰ Александар Матковски, *Македонија во делата на странските патописци 1889-1898*, (Скопје: Ѓурѓа, 2005), 172.

³¹ Матковски, *Македонија во делата 1875-1879*, (Скопје: Ѓурѓа, 2001), 246-247.

³² Матковски, *Македонија во делата 1875-79*, 246-248.

³³ Лусу. М.Ј. *Garnett, Turkish Life in town and country*, (London: G. Newnes limited, 1904), 16.

³⁴ Силвана Сидоровска Чуповска, „За животот во македонското село во XIX век“, *Историја ЛП/2*, (2017), 73-83.

³⁵ Garnett. *Turkish Life*, 177.

³⁶ Чуповска. „За животот“, 73-83.

³⁷ Тома Смиљаниќ – *Кичевија, во НАСЕЉА И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА* (књига 28) – СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК (књига I), Београд 1935, 354.

³⁸ Garnett. *Turkish Life*, 177.

од најголемите проблеми. Мочурливиот предел на санџакот исто така придонесувал кон лошата здравствена состојба, бидејќи бил жариште на маларија. Во 1903 година во Битола се појавила и голема епидемија на сипаници.³⁹ Хигиената во домот, но и личната хигиена најчесто биле одредувани од верските прописи. Така во Охрид во среда и петок не се перело, воопштена била навиката алиштата да се менуваат еднаш до два пати неделно, а општа карактеристика било тоа дека населението не ги мие рацете пред јадење.⁴⁰ Како што кажува во своите спомени војводата Славејко Арсов, во куќите од Ресенско толку завладеала нечистотијата што таму бил „царот на вошките“ и издал наредба редовно да се одржува хигиената, а оној кој нема да се придржува на наредбата да биде казнет.⁴¹ Кога населението ќе се разболело, најчесто својот спас го барало во разните билкари, екими кои крстосувале по селата. Основните лекови потекнувале од народната медицина која се состоела од разни тревки, мевлеми, чаеви и чорби. „Оддалечен од светлината на денешната наука и новите откритија, нашиот народ живее и до денес со старата филозофија, старата вера, под лушпата на новото... Народната медицина е огледало во кое јасно може да се види народното верување на науката и нејзиата употреба во правец на олеснување на нивниот тежок живот.“⁴²

Друг аспект од секојдневниот живот е секако изработката на облека и начинот на облекување. Облеката на населението во овој период била главно од домашно производство. Претежно била направена од волнено платно, дебело памучно платно.⁴³ Начинот на облекување се разликува од милет до милет, но во основа таа се состоела од горни и долни алишта, волнени кошули, елеци, шајаци, чорапи, а понекогаш се носеле и крзна.⁴⁴ Алиштата биле изработувани од домашни материјали во домашни услови, а Шопов кој на овие простори минал

³⁹ Константинов. *Битола*, 235-236.

⁴⁰ Д-р. Елена Александрова, „ВМОРО и хигиената на българското христијанско население в Македонија и Одринско (1905 – 1912 г.)“ *Македонски преглед, книга 1* (2019), 57-68, 59.

⁴¹ Иван Катарџиев, *Спомени на С. Арсов, П. Къашев, Л. Церов, Г.П. Христов, А. Андреев, Г. Панчев, Л. Димитров*, (Скопје: 1997), 70. Повеќе за мерките на организација кон зачувањето и унапредување на животот и здравјето на населението прочитај кај: Александрова, „ВМОРО и хигиената“, 57-68.

⁴² Ц. Гинчевъ, „Нџцо по българската народна медицина“, *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, книга III (София: Държавна печатница, 1890), 70-137.

⁴³ Mary Adelaide Walker. *Through Macedonia to the Albanian Lakes* (London: Chapman and Hall, 1864), 145.

⁴⁴ Сумарни согледувања изградени врз: Александар Матковски, Македонија во делата 1875-1879, 109-112, 113-115, 213-318, А. Матковски, Македонија во делата 1889-1898, 26-116, 117-127, 170-200. А. Матковски, Македонија во делата 1894-1904, 11-54, 293-299, А. Матковски, Македонија во делата 1903, 42-88, 90-113, 174-220, А. Матковски, Македонија во делата 1903-1904, 9-124, 124-169, А. Матковски, Македонија во делата 1904-1905, 7-53-53-87, 53-163.

во последните децении на XIX век, ги карактеризира како „многу прости.“⁴⁵ Алиштата за разните свечености како и оние за секојдневна употреба се чувале во посебно направени ковчежи.⁴⁶ Интересно е да се напомене дека муслиманките своето лице го покривале со тенко бело платно наречено јашмак, додека Влаинките носеле еден вид турбан на главата, а жените од словенското население главата ја покривало со шамии.⁴⁷ Во однос на изработката и одржувањето на облеката биле формирани многу суеверија, од кои можеби најинтересно е тоа што кај христијанското население во сабота не се дозволувало изработување на невестински фустан.⁴⁸ Се сметало дека крајот на седмицата на некој начин е поврзан и со крајот на човековиот живот, па оттука потекнала и оваа забрана. За облеката на мажите останале мошне скудни податоци, пред сè поради фактот што тие не се одликувале со некој посебен колорит за разлика од женските алишта, и предизвикале многу помало внимание кај патеписците. Шопов ќе забележи дека во Прилепската каза мажите облекувале пантолони само за празник, додека во обичните денови си ги носеле старите антери. Тој истакнува дека прилепската антерија била особено квалитетна и можела да се носи со години. Преку ова всушност може да се согледа судирот на модерноста и традицијата, особено од тоа што оние кои носеле пантолони, авторот ги карактеризира како „пантолонаши“. Поинаку кажано, со овој термин тој во суштина се труди да ги оддели од останатото население, покажувајќи ги како понапредни од останатите во средината.⁴⁹

Важен сегмент од секојдневното живеење на населението е секако и храната. Овој сегмент бил строго определен од верските прописи па така исхраната се разликува од една до друга верска заедница. На овие територии во овој временски период од зеленчуците биле застапени разни видови мешункасти растенија: компир, житните растенија, мноштво овошни растенија, понатаму од животни се чувале: волови, крави, кози, овци, разновидна живина, свињи, онаму каде што ја имало во исхраната се користела и рибата. Храната се подготвувала во садови направени од земја или метал. И истите во домаќинството биле оценувани како едни од највредните предмети кои едно домаќинство ги поседувало.⁵⁰

⁴⁵ Атанас Шопов, *Изъ живота и положението на българите във вилаетите*, (Пловдивъ, Трговска печатница, 1893), 259. Овој автор во различни делови од книгата изнесува различни оценки за облеката на населението од Битолскиот санџак. Така на пример во Струшко особено се восхитува на носиите, во Битолско вопшто не е воодушевен од призорот, а пак за Прилепско нуди интересен опис за „пантолонашите“.

⁴⁶ H. N. Brailsford, *Macedonia- its races and their future*, (London: Methuen & Co., 1906), 44.

⁴⁷ Walker. *Through Macedonia*, 145-47.

⁴⁸ Матковски, *Македонија во делата 1894-1902*, 76.

⁴⁹ Шопов, *Изъ живота и положението*, 331.

⁵⁰ Priscilla Mary İşın, *Bountiful empire : A history of Ottoman cuisine*, (London: Reaktion Books, 2018), 160.

Во овој период најчесто се јаделе два оброци. Бидејќи денот почнувал рано, со цел повеќе да се сработи, појадокот во овој период не постои како засебен оброк. Едниот од оброците, ручекот, се јадел на пладне, а другиот – вечерата – навечер. Лебот бил основна храна на сиромашните, а со него јаделе катук (сирење, алва, маџун, овошје, лук, кромид, итн), се јадело на софри без прибор.⁵¹ За време на постот христијаните јаделе кромид, лук, маслинки, а онаму каде што имало, и риба.⁵² Од млекото се изработувале разнo сирење, јогурт, кајмак, кои биле користени во исхраната.⁵³ Се готвеле и разни чорби, пржена и печена храна, која била реткост на посиромашните трпези, но сликата не била поразлична и кај богатите. Поради немање услови за чување на месни производи, месото било најчесто потсолувано или складирано во каци со маст. Поради немањето на голем простор за складирање на месото (буриња, сушари), се обезбедувала само мала количина на месо, кое пред сè се употребувало само на определени свечености. При јадењето се конзумирало вода, алкохол, меѓу кои и виното, кое било особено добро и го конзумирале сите верски заедници.⁵⁴ Виното било мошне добро и ефтино во околината на Охрид и во особено плодни години секое семејство имало подруми со бочви каде се чувало вино.⁵⁵ Водата сепак била основниот пијалок застапен во сите општествени слоеви, а вкусот на водата од различни извори бил дискутиран со онаа сериозност како што се дискутираат вината во другите земји.⁵⁶

Османлиското семејство се разликува од милет до милет, но општата карактеристика е дека во овој период централен лик на домот е мажот. Семејствата биле многудетни и најчесто повеќе генерации живееле под еден покрив. Мажот ревносно држел до својата надредена положба во домот, спрема сопругата и децата. Жената сепак умеела да го задржи своето достоинство и да се чувствува како другарка и советничка на својот сопруг.⁵⁷ Тешките полски работи главно биле резервирани за мажите, додека кај полесните биле вклучени и жените. Сепак треба да се напомене дека жените муслиманки, за разлика од христијанките, имале многу ограничен простор на движење. Поинаку кажано, во овој период

⁵¹ Матковски. *Македонија во делата 1875-1878*, 278.

⁵² Исто, 278.

⁵³ Исто, 282.

⁵⁴ Исто, 279. Овој податок треба да се земе со резерва бидејќи кај дел од верските заедници – милетите, алкохолот е забранет за конзумација со верски прописи. Но тоа не значи дека тој потајно не бил конзумиран во бројните меани каде, во суштина, верата и не претставувала некоја особена пречка.

⁵⁵ Матковски. *Македонија во делата 1888-1898*, 58.

⁵⁶ İşin, *Bountiful*, 169.

⁵⁷ Георги Баждаров, *Из македонската земја. Впечатления и бележки*, (София: Печатница П. Глушковъ, 1926), 121.

жената муслиманка била најголем дел од времето во домот, додека излегувањето надвор било регулирано со верските и обичајните норми, макар и тоа да било поради извршување на некоја работа во полето. Позицијата на машкото и женското население во едно теократско феудално општество, пред сè, се темелело на религијата. Покрај суштинските разлики од религиозен аспект, жената како дел од општеството во кое по 1839 година формално правно, еднакви се сите, може да биде третирана во една општа смисла. Ова пред сè се должи на фактот што освен разликата во определени верски обичаи и норми, останатиот аспект од животот на жената бил во поприлична мера ист кај сите три религии.⁵⁸ Жената во најголем дел од случаите била врзана за домот, потчинета на сите во семејство, чија основна дејност била раѓањето деца и грижа за семејството, притоа губејќи го и својот личен идентитет.⁵⁹ Животот на едно семејство исто бил организиран и низ циклусот на животните настани: раѓање, крштевка, брак, смрт, но и низ годишните календарски обичаи.⁶⁰ Дека жените имале определна улога во имотно правните односи и економското работење, ни сведочат и сè уште доволно неистражените и необработени османлиски печати, чии сопственици биле жени. За која намена конкретно биле користени, не може да се утврди.⁶¹ Се работи за 7 печати каде се изгравирани личните имиња со датација според хиџра: Мунире 1318 (1900/1) год, Зелиха 1325 (1907) год, Хабибе 1327 (1909/10) год, Ифет 223⁶² год, Евдокија 1322 (1904/5) год, Парашкева 1322 (904/5) год, Михрибан 1334 (1916/17) година.

Третиот сегмент од семејството секако го сочинувале децата. Типичниот концепт на детство, бил далеку од денешниот. Децата во овој период најчесто биле гледани како „*homo piculus*“, односно како мал човек и од најмала возраст, биле вклучени во определни стопански дејности. Најчесто тоа било напасување

---

⁵⁸ За позицијата на жената во различните религии погледни кај: Nuraan Davids, "Religion, culture, and the exclusion of muslim women: On finding a reimagined form of inclusive-belonging", *Knowledge Cultures* 4(4), (2016), 46–59, *Woman in islam and Christianity-A Comparison* "Ecumenisam, Volume 3, 1994, 8-24; Leonard Swidler, *Women in Judaism: The status of women in formative judaism*, (Scarecrow Press, 1976).

⁵⁹ Ник Анастасовски, *Борбата за македонскиот национален идентитет 1870-1912*, Скопје: ФООМ, 2012), 236-254. За обврските кои произлегуваат од бракот види: Ѓоан Хармосин Охридски, *Брачник, Книга за Сродствата и други отношения на Бракът*, (Пловдив: 1887).

⁶⁰ Матковски, Македонија во делата 1894-1902, 53-84.

⁶¹ Овие печати за прв пат беа претставени на пошироката јавност на 08.10.2013 година во изложбата „Турски печати“ од авторот др. Александар Литовски, на кој му благодарам за отстапените материјали.

⁶² Веројатно е грешка при изработката на печатот бидејќи 223 година по хиџра соодветствува на IX век, а јасно е дека печатот според изработка потекнува од XIX век, но поради делумната излижаност на печатот секоја дадена датација би била само шпекулација.

на стоката, или работа во градината. Соодветно на ова, децата имале многу помалку време за „игра и безгрижно растење“. Тие на некој начин биле принудени предвреме да пораснат и да се вклучат во работата на семејството со цел да се зголеми приходот во домот.⁶³ Секако ова не треба да нè наведе на помисла дека децата во овој период немале свои начини на игра и забава. Неколку такви примери имаме зачувани од мариовскиот крај, каде преку собирачка дејност се доаѓа до определени сознанија за видот на игрите, правилата итн.⁶⁴ Во овој период образованието станало подостапно од порано, па така се отвориле и низа селски училишта каде дел од децата ја имале можност да се образуваат. Во 1891 година во Битолската, Преспанската и Охридската каза имало 57 селски училишта, главно од егзархиска, патријаршиска и влашка провиениенција.⁶⁵

Училиштата без разлика дали биле државни или на некоја од пропагандите, основната задача им била кај учениците да развијат чувство за припадност кон државата, односно во поинаков случај кон некоја од пропагандите. Не биле ретки случаите каде децата кои биле потребни како работна сила во домот, да не бидат праќани на училиште. Образованието како организиран систем, кој тукучу што се зародил во Османлиската држава, главно поради неорганизираноста, немањето на цврста и унифицирана образовна стратегија, извршило сосема мал ефект врз животот на населението. Домашното воспитание на децата било главно базирано врз она што и нивните родители го имале како знаење. Воспитувани биле во патријархален дух, согласно религиските прописи и локалните обичаи и верувања. Сè ова во суштина креира едно општество каде што, како што забележал Брајсфорд: „...Секое село си има своја постојана мода и нема многу простор за разнобразност, било во квалитетот или во видот. Секој детал во животот е уреден според обичаи, кои веројатно од времето кога првите Словени се населиле во Македонија, се разликуваат само по ситници. Со генерации, жените си ја шијат облеката по уста мостра, грнчарот си ја меси глината на тркалото во истите грациозни облици, а ковачот – Ѓуптин ги кове истите лопати, узди... На гозбите се пие комињак-црно вино, а во обичните денови бела ракија, мастика или узо, направена од комињето. Секоја недела младите се собираат среде село под истото дрво и во долги редици го играат истото оро, на истата немелодична

⁶³ Види повеќе кај: Benjamin. C. Fortna (editor) *Childhood in the late Ottoman empire*, (New York: Oxford University Press, 2016).

⁶⁴ Види кај: Томе Вељановски, *Македонски народни умотворби и анегдоти од Пелагонија и Мариово*, (Прилеп: Ризница, 2009).

⁶⁵ *Сборник за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, Книга IV.....16-18, 40-41, 89-90. За образованието во Османлиската империја види кај: Benjamin. C. Fortna. *Imperial Classroom: Islam, Education and the State in the Late Ottoman Empire* (Oxford University Press, 2002); Ристо Кантарчиев, *Историја на образованието и просветата во Македонија*, (Скопје: Просветно дело, 2002).

музика на кавал и истиот едноличен ритам на тапанот. Годишниот календар, со бројните гозби и празници, долготрајните пости и утврдените воздржувања, ја содржат сета разнообразност што ја посакуваат селаните. Тоа е едноставен живот, макотрпен и ограничен, но не без пријатни радости и едноставна раскош. Од останатиот надворешен свет тој не бара ништо. Него не го мачи маршот на уметноста и напредокот. Да не постоеше бескрајното насилство и измама, можеше да биде среќен во сопствената едноставна материјалност...⁶⁶

Сепак оваа религиска пасторала не треба да нè наведе на мислење дека населението немало свои пороци, односно дека не отстапувало од наметнатите општествени норми и религиски правила. Имено, документирани се бројни случаи на „неморал и разврат“ кои Македонската револуционерна организација се трудела да ги санкционира. За ова можеби најопсежни податоци се наоѓаат во дневникот на Христо Узунов и Славејко Арсов. Христо Узунов во својот дневник ги забележал по име казнетите селани и селанки поради „блуд и разврат“, „неморално држење“, „предавство на Организацијата“, „терор врз населението“.⁶⁷ Овие акции биле преземани со цел да се обезбеди и на некој начин да се издигне степенот на квалитетот на животот во селата на едно повисоко ниво.

Во секојдневниот живот населението секако се соочувало и со големите проблеми и страданија, предизвикани дали од разбојници, пропагандни чети, па дури и од официјалните османлиски власти. Зулумите⁶⁸ кои се посебен белег на целокупното османлиско владеење, воедно претставувале и модел за управување и контрола врз локалното населението. Третирајќи ја оваа проблематика треба да се има предвид дека османлиските закони и прописи најстроγο забранувале репресирање и вршење на злосторства врз мирното локално население, за што биле предвидени сурови казни за оние кои го прекршувале законот.⁶⁹ Ваква поставеност на нештата била честопати злоупотребувана. Определените постапки се скоро секогаш исти: тепање и мачење од страна на воените одреди што вршеле претрес, ако не се предаде бараното оружје, или пак без секаква причина, само поради свирепост, пљачкање и кражба по селата, престапи од страна на собирачите на данок, насилства на мухамеданите врз нивните христи-

⁶⁶ H. N. Brailsford, *Macedonia*, 53-54

⁶⁷ *Дневници и спомени за Илинденско-Преображенското вџстание*, ред: Любомир Атанасов Панайотов, Дойно Христосков Дойнов, Димитър Христов Минцев, (София: Главно управление на архивите на Министерскиот съвет, Издателство на Отечествениот фронт, 1984), 112-115.

⁶⁸ Зулум – во најшироко сфаќање претставува злосторство, односно акт со кој се крши законот и предизвикува материјална односно физичка штета врз оној на кој се аплицира чинот.

⁶⁹ За развитокот на правниот систем и подробностите на правото и правдата во Османлиската империја повеќе прочитај кај: U. Heyd, *Studies in old Ottoman criminal law*, (Oxford: Clarendon press, 1973); Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts, Law and Modernity* (New York: Palgrave Macmillan, 2011).

јански соседи или сограѓани, убиство по убиство и палежи.⁷⁰ Ситуацијата особено ќе се влоши за време на Илинденското востание и периодот по него, кој до 1912 година ќе се карактеризира со упади на разни пропагандни чети кои ќе вршат масакри врз населението.⁷¹ Во еден период до таа мера се влошиле состојбите што селаните од село Брод на 20 јули 1903 година се обратиле до Џејмс Мекрегор со зборовите дека им било страв на жените да излегуваат надвор, бидејќи грабежите и тепањето биле секојдневие.⁷²

Севкупно земено, од претходно изнесеното може да се согледа дека селското население кое живеело на овој простор во овој период изминало низ низа промени и трансформации. Начинот на живот, исхраната, секојдневните проблеми на човекот од тој период се она што ја дава вистинската слика за сите економски и политички чекори преземени од страна на централната власт. Поинаку кажано, преку овој метод може да се согледа како едно општество се развивало и формирало, базирајќи се на локалните традиции, законските норми, начинот и квалитетот на живот од овој временски период. Во посочениот период Османлиската империја се наоѓа на една клучна пресвртница. Обидувајќи се да го реформира веќе слабиот и нефункционален систем, таа всушност го забрза неизбежниот крах. Сè ова било период на премин во кој се наоѓало населението заробено меѓу лошата општествена и економска ситуација, хаосот од закони, прописи и нивната нефункционалност. Овој простор со своето население битисувал во општество кое го имало превезот на модерноста. Суштински, длабоко во себе, сè уште било она аграрно и во голема мера теократско општество, со тенденции уште долго да остане затворено за напливот на промените кој сè позасилено доаѓал. Разгледувањето на овие теми секако бара и поголем простор, но во контекст на техничко-просторните можности тука беа изнесени најопштите слики кои генерално се однесуваат на сите чинители на општеството.

⁷⁰ *Извештаи од 1903-1904 на Австриските претставници во Македонија*, ред. Данчо Зографски (Скопје, 1955), 54. Во овој контекст интересни се и насоките кои ги дава Даме Груев, во окружното писмо до раководителите на ВМОРО од 14.02.1904 година, каде ги поттикнува селаните отворено да поднесуваат жалби до австроунгарските и руските конзули, за зулумите кои им се прават и проблемите со кои се соочуваат. Види: В. Ѓорѓиев, *ВМОРО 1904-1908. Поглед низ документи*, (Скопје: Тримакс, Филозофски факултет, 2020), 46-48.

⁷¹ Оваа констатација може да се потврди со мноштвото на објавени документи од кои ќе посочиме само дел: *Извештаи од 1903-1904 на австриските; Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906, том I*, (Скопје: 1977); *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1907-1908, том II*, (Скопје: 1981); *Британски документи за историјата на Македонија (1901-1904)*, (Скопје: Македоника Литера, 2012); Граѓа за историјата на македонскиот народ од архивот на Србија и др.

⁷² *Британски документи за историјата на Македонија (1901-1904), том IV*, ред. Александар Трајановски, (Скопје: ДАРМ, Македоника Литера, 2012), 354.

Литература:*Извори*

Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906, том I, Скопје, 1977.

Баждаров Георги, *Из македонската земја. Впечатления и бележки*, (София, 1926)

Британски документи за историјата на Македонија (1901-1904), Македоника Литера, ДАРМ, Скопје, 2012.

Дневници и спомени за Илинденско-Преображенското вџстание, ред: Любомир Атанасов Панайотов, Дойно Христосков Дойнов, Димитър Христов Минцев, Главно управление на архивите на Министерскиот съвет, Издателство на Отечествения фронт, София, 1984.

Ѓорѓиев Ванчо, *ВМРО 1904-1908. Поглед низ документи*, Тримакс Филозофски факултет, Скопје, 2020.

Ѓорѓиев Драги, *Охрид и Охридско низ Османската документација во XIX – XX век*, Охрид, 2009.

Катарџиев Иван, *Спомени на С. Арсов, П. Кљашев, Л. Џеров, Г.П. Христов, А. Андреев, Г. Папнчев, Л. Димитров*, Скопје 1997.

Књнчов Васил, *Избрани произведения, Том I*. Издателство “Наука и изкуство”, София 1970.

Књнчов Васил, *Македонија. Етнографија и статистика*, Софија, 1900.

Lucy. M.J. Garnett, *Turkish Life in town and country*, London 1934.

Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патеписци 1903*, Ѓурѓа, 2007.

Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патеписци 1903-1904*, Ѓурѓа, 2008.

Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патеписци 1904-1905*, Ѓурѓа, 2009.

Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патеписци 1875-1879*, Ѓурѓа, 2001.

Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патеписци 1889-1898*, Ѓурѓа, 2005.

Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патеписци 1894-1904*, Ману, Фондација Трифун Костовски, Скопје 2006.

Михајловски Роберт (уредник), *Етнографска карта на Битолскиот вилает*, Каламус, Скопје, 2017.

Петров Ѓорче, *Материали по изучаванието на Македонија*, София, 1896.

Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина, Книга IV, Издава Министерството на Народното Просвѣщение, Държавна печатница, София, 1891.

- Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина, книга III, София, Държавна печатница, 1890.
- Тефик Мехмед, *Кратка историја Битољског вијалета*. Братство XXVII (превод Г. Елезовиќ), Београд, 1933.
- Трайчев Георги, *Духовни качества на македонските българи*, София, 1928.
- Шопов Атанас, *Из живота и положението на българите във вилаетите*, Търговска печатница, 1893.

Монографии и статии

- Александрова Елена, „ВМОРО и хигиената на българското христијанско население в Македонија и Одринско (1905 – 1912 г.)“ *Македонски преглед*, книга 1, (2019).
- Анастасовски Ник, *Борбата за македонскиот национален идентитет 1870-1912*, ФООМ, Скопје, 2012.
- Aral Berdal, The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire, *Human Rights Quarterly* 26(2), May, 2004.
- Бојановски Диме, Чифличките односи во Македонија околу 1903 година, *Годишен зборник на Правно економскиот факултет*, том. 1, Скопје, 1954.
- Димески Димитар, *Македонското национално ослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1902)* Второ издание, НИО Студентски збор, 1983.
- Ѓорѓиев Ванчо, *Анастас Лозанчев*, Скопје 2014.
- Ѓорѓиев Ванчо, *Слобода или Смрт, Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893 - 1903*, Табернакул-Филозофски факултет, Скопје, 2003.
- Зографски Данчо, *Развојот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење*, Скопје, Култура, 1967.
- Karpat H. Kemal, *Ottoman population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985.
- Константинов Хр. Душан, *Битола 1903*, Битола, 1983.
- Паларет Мајкл, *Балканските економии (1800–1914)*, Скопје 2015.
- Прилеп и прилепско низ историјата*, книга 1, Прилеп, 1971.
- Ризај Скендер, Управно политичке реформи у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилаету) 1875-1881, *Зб. Македонија во Источната криза 1875-1881*, Скопје, 1978.
- Сидоровска Чуповска Силвана, За животот во македонското село во XIX век, *Историја*, ЛII/2 (2017).
- Смиљанић Тома – Кичевија, во *Населба и порекло становништва* (књига 28) – Српски етнографски зборник, (књига LI), Београд 1935.
- Џемаили Селвер, *Османлиското законодавство во Македонија XVIII-XIX век*, Литера груп, 2018